

KAPİTALİZM'İN KARL MARX'A VE IMMANUEL WALLERSTEİN'A GÖRE

KISA BİR ANALİZİ

Mustafa SOLMAZ

İnönü Üniversitesi,

Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Malatya/TÜRKİYE

amustimi@gmail.com

ÖZET

Modern üretim sistemi olan kapitalizmin ortaya çıkış koşullarının, işleyiş tarzının ve sistemin bünyesinde barındırdığı çelişkilerin K. Marx'a ve I. Wallerstein'e göre analizi, araştırmanın amacını oluşturmaktadır. İki yazarın da büyük oranda ana metinlerine dayanılarak araştırma yapılmıştır. Marx'ta gerçekleştirilecek bir proleterya devrimi ile komünizme geçişin, Wallerstein'de ise demokratik bir sosyalizmin, alternatif ödül sistemlerinin ve kâr amaçlı olmayan örgütlenmelerin esas olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelime: Kapitalizm, sosyalizm, artı-değer, hanehalkı

THE SHORT ANALYSIS OF CAPITALİSM ACCORDİNG TO MARX AND WALLERSTEİN

ABSTRACT

The analysis of the emergence conditions of capitalism which is modern production, of its operating way and of contradictions in the structure of system according to Marx and Wallerstein is aim of this research. Research is made by depending on both authors's texts. It is concluded that by the proleterian revolution to communism at Marx, of democratic socialism, of alternative reward systems and of non-profit organization at Wallerstein is basis.

Key Words: Capitalism, socialism, surplus-value, household

GİRİŞ

Kapitalist üretim sisteminin nasıl ortaya çıktığını ve sebep olduğu sömürülerin neler olduğunu gözler önüne sermeye çalışan Marx'ın ve Engels'in Manifesto'daki (Marx-Engels, trhsz: 24) tavrından da bildiğimiz gibi birçok olumsuzluğun kökeninde yer alsa da bu sistem, geleneksel toplum yapısını kısa bir süre içerisinde ve büyük oranda değiştirmesi sebebiyle devrimci, neden olduğu değişim daha önceki toplumsal formasyondan daha gelişkin olması sebebiyle de ilerici'dir. Yine Rusya üzerine analizler yapan Marx ve Engels ikilisinin kapitalistleşme yaşamamış bu ilkel komünal toplumun, Rusya'nın devrime varması için gerekli olan ara aşamaları yaşamamasına dair eğilimlerini ifade eden

cümleleri de onların, tarihe oldukça doğrusal ve ilerlemeci bir bakış açısından yaklaştıklarını gözler önüne sermektedir (Marx-Engels, 1996: 106, 292-293). Asıl sorun tarihe, zamana yönelik doğrusal ve ilerlemeci bakış açısına sahip olmak da değildir. Mevcut aşamanın bir önceki aşamaya göre daha üstün tutulması sebebiyle, o mevcut aşamanın kendisi vasıtasıyla, buna ulaşamamış Batı dışı toplumların da zamanla şartlarının düzeleceğini değil ama bir üst seviyeye geçebileceklerini düşünmektir. İngiliz kapitalizmi çevre toplumsal formasyonlarda da hakim olmaya başlarsa, oralarda da geleneksel yapıyı hızla değiştirecek, üretimin önündeki engelleri bertaraf ederek daha üst bir toplumsal formasyonun gelişimi için ihtiyaç duyulan alanı açmış olacaktır (Ersoy, 1991: 1). Kapitalizmi bütünüyle mahkum etme tehlikesinden de, onu bütünüyle övülecek bir şey haline dönüştürmekten de sakınarak, onun sadece ve sadece belirli bir düzeyde devrimci ve ilerici tarafının olduğunu belirterek, çevre formasyonlarda gelişmesi durumunda da devrimci ve ilerici bir sonuç doğuracağını Marx'ın analizinden çıkarıldığını, çıkarılabileceğini söyleyebiliriz. Fakat gerçekten de böyle mi acaba? Probleme spekülative bir yanıt vermektense bu tecrübeyi uzun zamandır yaşamaya başlamış olan Latin ülkelerin ve onların düşünürlerinin söylediklerine kulak kabartmaya ihtiyacımız var.

1950'li yıllardan itibaren geri kalmış ülkelerin Batılı tarzda bir modernleşme yaşamaları halinde, Batı toplumlarının geçirdiği değişimlerin ve dönüşümlerin aynısını ya da benzerini geçirmeleri durumunda bu ülkelerin de ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan gelişeceklerini, kalkınacaklarını savunan modernleşme teorilerine bir tepki olarak doğmuş olan Bağımlılık Teorisi savunucularının tam da bu süreçleri gerçekleştirmeye çalışmasına rağmen vaat edilen kazançları elde edememiş Latin ülkelerinden çılgınlıklarının yükselmesi hiç de tesadüf olmamıştır. Modernleşme teorilerinin entelektüel söylemde yer almaya başladığı dönemlerde yaklaşık olarak bir asırdır bağımsızlıklarını elde etmiş olan bu ülkeler, istenilen türde değişimleri gerçekleştirmeye çalışmalarına rağmen bir türlü bu amaca ulaşamamışlardır. Modern toplum-geleneksel toplum ikiliği yerine merkez ülkeler-çevre ülkeler şeklindeki ikiliği koyan bu teorinin savunucuları, 16. yüzyıldan itibaren merkez ülkelerin güçlendiklerini, kendilerine bağımlı çevre ülkeler oluşturduklarını, onlardan elde ettikleri artı-değerle sürekli olarak güçlendiklerini belirtmişlerdir. Çevre ülkelerin kaderleri hiçbir şekilde merkez ülkelerin istediği doğrultuda hareket etmektense, onlara entegre olmaktan geçemez.

Yapılması gerekenin, gelişkin Batılı toplumların yaşadığı türden bir kalkınma olmadığını aksine bu toplumlardan kopmak ve onlardan ayrı bir gelişme modeli ortaya koymak olduğunu belirten ve öncülüğünü Andre Gunder Frank, Samir Amir gibi düşünürlerin yaptığı bağımlılık teorisyenleri içerisinde yer alan ancak zamanla sadece çevre ülkeler değil bunların yanında yarı-çevre ülkeler olduğunu, yalnızca üçüncü dünya ülkelerinde değil genel anlamıyla sömürü düzeninden kurtulmak için demokratik bir sosyalizmin kurulması gerektiğini belirtmesiyle ayrılan İmmanuel Wallerstein ile Marx'ın kapitalizm hakkındaki derin ve ayrıntılı tartışmalarının hepsine değil ama belli başlılarına (kapitalizmin ortaya çıkış koşullarına, onun işleyiş tarzına ve sonuç olarak açmazlarına) yer vermek bu araştırmanın temel sorun alanını oluşturacaktır.

KAPİTALİZM GELİŞİM KOŞULLARI

Amerika'nın keşfi, Ümit Burnu'nun dolaşılması, yükselen burjuvazinin önüne yeni alanlar açmıştır. Doğu Hint ve Çin pazarlarının ele geçirilmesi, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, ticarete,

Kapitalizm'in Karl Marx'a ve Immanuel Wallerstein'a Göre Kısa Bir Analizi

denizciliğe ve sanayiye o zamana kadar görülmeyen önemli bir itilim sağlamıştır (Marx, 2006: 134). Amerika'da altın ve gümüşün bulunması, yerli halkın kökünün kazınmasına, köleleştirilmesine ve yağmalanmaya başlanmasına sebep olmakla da kalmamış, sermaye yoğunlaşmasına yol açmıştır (Marx, 2003: 647). Hindistan'dan getirilen yeni ürünler ve en başta da dolaşıma giren altın ve gümüş kitleleri toplumsal sınıfların karşılıklı durumlarını baştan aşağı değiştirmiş, feodal toprak mülkiyetine ve emekçilere sert bir darbe indirmiştir. Serüvencilerin yurtdışı seferleri, sömürgecilik ve pazarların her geçen gün daha çok genişlemesi, tarihsel gelişmede yeni bir evreye neden olmuştur (Marx, 1968: 62). Yeni ticaret yollarının bulunmasının sağladığı olanaklarla birlikte Amerika'nın, Hindistan'ın ve Afrika'nın sömürülmesi, bir bütün olarak kapitalist üretime giden yolda önemli bir miktarda sermaye birikmesine yol açsa da, bu birikimin ortaya çıkmasının başka koşullarının da olduğunu belirtmekte yarar var.

Sermayenin birikiminin bir diğer koşulu da canlanan tefecilik faaliyetleri olmuştur. Faiz getiren sermaye ya da arkaik biçimiyle ifade edilirse tefeci sermaye, tüccar sermayesi ile birlikte kapitalist üretim tarzından çok öncesine uzanan, Nuh zamanından kalma sermaye biçimidir. Tefeci sermayesinin ortaya çıkışı, tüccar sermayesinin ve özellikle de para-ticareti yapan sermayenin gelişimine bağlıdır. Eski Roma'da Cumhuriyetin son yıllarından başlayarak tüccar sermayesi, para-ticareti yapan sermaye ve tefeci sermaye olmak üzere üç sermaye türü antik koşullar içerisinde en yüksek düzeye kadar gelişmiştir (Marx, 2004a: 526). Tefecilik, üretim araçlarının dağınık olduğu yerlerde para-serveti bir araya toplar. Üretim tarzını değiştirmez, ama onun üzerine kene gibi iyice yapışır ve mahveder. Kanını emerek gücünü keser ve yeniden üretimi, gitgide daha perişan koşullar altında devam etmek zorunda bırakır. Üretim araçları mülkiyetinin üreticinin kendisine ait olmasının yurttaşın politik statüsünün, özerkliğinin temelini oluşturduğu antik dünyada belirgin bir biçimde görülen tefeciye karşı nefretin kökeninde işte bu duygu yatar. Köleliğin egemenliği ölçüsünde ya da artı ürünün feodal bey ve maiyeti tarafından tüketilmesi ölçüsünde köle sahibi ya da feodal bey, tefecinin pençesine düşer ama üretim tarzı hala aynı kalır. Borca batan köle sahibi ya da feodal bey daha da zalimleşir çünkü kendisi de daha fazla ezilmektedir. Ya da en sonu antik Roma'da şövalyelerde olduğu gibi kendisi de toprak sahibi ya da köle sahibi haline gelen tefeciye yerini bırakır. Bir yandan zengin toprak sahiplerinin tefecilik yüzünden yıkımı, öte yandan küçük üreticilerin büsbütün yoksullaşması, büyük miktarlarda para-sermayenin oluşumuna ve yoğunlaşmasına yol açmıştır (Marx, 2004a: 527-529). Tefecilik, bir yandan antik ve feodal servet, antik ve feodal mülkiyet üzerinde zayıflatıcı ve yıkıcı bir etki yapmış öte yandan küçük köylü ve küçük kasabalı üretimini kısacası üreticinin hala kendi üretim araçlarının sahibi olarak gördüğü bütün biçimleri zayıflatmış ve yıkmıştır. Gelişmiş kapitalist üretim tarzında emekçi, üretim araçlarının yani ekip biçtiği toprağın, işlediği hammaddelerin, vb. sahibi değildir. Sanki öncesinde sahip miydi? Bütünüyle olmamak şartıyla belirli bir düzeyde de evet. Antik Yunan'dan itibaren gelen kölelik, feodaliteyle birlikte oluşan serflik ve daha sonra da emekçilere dönüşecek olan bu kitle için zaten böyle bir şey söz konusu değildi fakat belirtilmesi gereken bir şartla: Serf, zaman zaman ve genel olarak da köleye göre belirli sınırlar içerisinde mülkiyet edinme ve evlenme hakkına erişmiştir. Serfin bu sınırlılığını da göz önünde bulundurarak yarı-özgür çiftçiler, özgür çiftçiler ve toprak sahiplerinin şayet bir sahiplikten bahsedilmesi gerekiyorsa, buna layık olduklarını; ancak zamanla sadece onlar değil, sadece toprakla uğraşanlar değil, zanaatla uğraşanlar da dahil olmak üzere bu toplumsal kesimlerin kötüleşen

ekonomik koşullar sebebiyle çoktan işsiz-güçsüz hale gelmiş, aylak gezinen kitlelere dahil oldukları belirtilmelidir.

Marx'ın atölyelere, Foucault (2013)'nin da sadece atölyelere değil hapishanelere, tımarhanelere, hastanelere vb. birçok şeye daha kapatacağı tehlikeli sınıfların, üretim sisteminden kopmuş olan bu insanların bir arada çalışmasını sağlayan faktörler ise çıkırcığın icat edilmesi ve buharın üretim sistemi içerisinde kullanılması olmuştur. Sanayi üretiminin kapalı loncalar tarafından tekel altına alındığı feodal sanayi sistemi, yeni pazarların büyüyen isteklerine yetişemiyordu bundan dolayı da onun yerini imalat (manüfaktür) sistemi aldı. Lonca ustaları, imalatçı orta sınıf tarafından bir kenara itildi, farklı lonca birlikleri arasındaki işbölümü her bir atölye içindeki işbölümü karşısında ortadan kalktı (Marx, 2006: 135). Bu arada durmadan pazarlar büyüyor ve talep durmadan artıyordu. Hatta imalat bile artık yeterli olmuyordu. Çıkırcığa ve buhara ihtiyaç duyulmasının nedeni ise işte bu artan talepler karşısında yeterli kalmayan üretim sistemiydi. Üretim sisteminin karşılayabileceği miktardan daha fazla tüketici kesimin oluşmasıydı, daha fazla sayıda ve yoğunlukta pazarların oluşması ya da ele geçirilmesi idi. Pazarların oluşması ile ele geçirilmesi arasında her ne kadar önemsenmeyecek şekilde görülse de büyük bir fark vardı. Pazarların oluşumu ve gelişimi şeklindeki bir anlayış, kapitalizmin kökeninde eşitlikçi, rekabetçi bir anlayışın izlerini görürken; ele geçirilen pazar tabiri ise işin aslında hiç de böyle olmadığını, pazarların tekelleşme ve spekülasyon vasıtasıyla oluştuğunu, tüm bunların da adil ve şeffaflıktan uzak bir üretim sisteminin oluşumu için ihtiyaç duyulan şeyi sağladığını belirtir (Braudel, 2004a: 10, 331; Braudel, 2004b: 204).

Kapitalistlerin serbest pazarı destekledikleri doğrudur. Fakat kapitalistler tam anlamıyla serbest pazardan ziyade kısmen serbest olan pazarlara ihtiyaç duyarlar. Bunun nedeni açıktır. Serbest bir pazarda, alıcıların satıcılarla pazarlık ederek fiyatları çok küçük bir kârın söz konusu olduğu düzeye düşürmesi her zaman mümkündür. Bu kadar düşük bir kâr düzeyi, kapitalist bir sistemin temel toplumsal dayanaklarını ortadan kaldırırdı, onu üreticiler açısından hiç ilgi çekici olmayan bir şey haline getirirdi (Wallerstein, 2011: 55). Rekabet, büyük kârlar elde etmenin düşmanıdır; çünkü rakipler fiyatları ve dolayısıyla kâr marjlarını aşağıya çekerler (Wallerstein, 2005: 37-38). Bir tekelin varlığı, satıcıların avantajıdır. Çünkü o zaman üretim maliyetleri ile satış fiyatları arasında geniş bir marj yaratılabilir, yüksek kâr oranlarına ulaşılabilir. Ancak bütünüyle mükemmel tekeller yaratmak son derece güçtür ve bunlara ancak seyrek olarak rastlanır. Fakat kısmi-tekeller yaratılabilir. Kısmi-tekel oluşumunu hayata geçirmenin pek çok yolu daha vardır. En temel yollardan birisi, bir "icadın" haklarını belirli bir süre için tutan patentler sistemidir. "Yeni" ürünleri tüketiciler için çok pahalı, üreticiler içinse çok kârlı hale getiren şey temel olarak budur (Wallerstein, 2011: 55-56). Patent haklarının yanında, ithalat ve ihracat üzerindeki denetimler ve vergilerin düzenlenme şekilleri de kısmi tekellerin oluşması açısından önemlidirler.

Tarihsel kapitalizmin ayırt edici özelliği, onda sermayenin çok özel bir yolla kullanıma girmesidir (yatırılması). Kapitalist üretim sistemindeki başlıca amaç ya da niyet, sermayeyi büyütme dir. Sistemde geçmişteki birikimler yalnızca daha fazla sermaye biriktirmek için kullanıldığı ölçüde "sermaye"dir. Bunun nedeni kapitalistin varlığını sürdürebilme isteğidir. Çünkü kapitalist bir üretim sisteminde yapısal mekanizmalar vardır ve başka şekilde, uygun olmayan biçimde hareket edenler bu mekanizmalar tarafından cezalandırılırlar, toplumsal sahneden silinirler. Uygun gerekçelerle hareket edenler ödüllendirilirler, başarılı olurlar ve zenginleşirler (Wallerstein, 2011: 52).

Kapitalizm'in Karl Marx'a ve Immanuel Wallerstein'a Göre Kısa Bir Analizi

Bireylerin ya da birey gruplarının daha çok sermaye elde etmek amacıyla sermaye yatırımı kararı alması tarihsel süreç içerisinde her zaman olanaklıydı. Ama tarihsel zaman içinde belli bir andan önce sözü edilen kişilerin başarıya ulaşması hiç de kolay değildi. Önceki sistemlerde uzun ve karmaşık sermaye birikimi süreci, başlangıç koşullarının var olması –daha önce tüketilmemiş mallardan oluşan stokların az sayıda kişinin elinde toplanması ya da mülkiyetinde olması- durumunda bile hemen her seferinde şu ya da bu noktada tıkanıyordu. Kapitalistin her zaman emek kullanımını elde etmesi için işi yapacak olan kimselerin varlığı gerekiyordu. İşçiler bulunup mallar üretilince bu malların bir biçimde pazarlanması gerekiyordu. Hem bir dağıtım sisteminin hem de malları almak için yeterli kaynakları olan bir alıcılar grubu gerekiyordu. Malların, (satış noktaları itibarıyla) satıcıya olan maliyetlerinden daha yüksek bir fiyata satılması ayrıca bu fark payının, satıcının kendi geçimi için gerek duyduğu miktarın üstünde olması lazımdı. Kâr sahibi, daha sonra, bunu yatırım için akla uygun bir fırsat çıkıncaya kadar alıkoyabilmeli, yatırıncı da tüm bu süreç üretim süreci içerisinde yenileyebilmeliydi. Modern zamanlardan önce (sermayenin devri denen) bu işlem zinciri, para biçiminde birikmiş stok, üreticinin kullanacağı işgücü, dağıtıcılar ağı, satın alacak tüketiciler gibi bir ya da birkaç ögesinin bulunmaması sonucu yarıda kesiliyordu (Wallerstein, 2009: 13).

KAPİTALİZMİN İŞLEYİŞİ

Tarihsel süreç içerisinde genel olarak üç tür üretim sistemi ortaya çıkmıştır. Bir ustanın sadece tecrübesinin olduğu alanda o da çok sınırlı sayıda çırak yetiştirdiği lonca sisteminde üretimi yapan kimse, üretim sürecinin tamamını kesinti olmaksızın görebilmekteydi. Bu yönüyle iş hakkında genel bir fikre sahip olabilmekteydi. Ayrıca üretici ile üretim aracı arasındaki bağ da kopmamıştır. Üretimi yapan kimse, üretim aracına sahiptir. Üretime yardımcı olan çırak ile usta arasında herhangi bir çıkar ayrılığı yoktur. Lonca sisteminden daha gelişkin ve daha kitlesel üretimi ise manüfaktüre dayalı ekonomik örgütlenme tarzı sağlamıştır (Marx, 2003: 314; Marx, 2006: 135; Marx, 1968: 60). Ancak bir ürünün hammadde olmaktan, pazarda satılabilir bir meta haline gelmesine kadar geçirmiş olduğu süreç, manüfaktür tipi üretim sisteminde bir bütün olarak gerçekleşmemiştir. Bu üretim sisteminde dünyanın farklı yerlerinden gelen ürünler bir araya getirilmiş, onların montajlanmaları yapılmıştır. Üretim alete dayalı olmuştur. İnsan emeğinin baskın bir öneme sahip olduğu alet kullanımından, insanla üretim aracı arasındaki bağın koptuğu makine kullanımına geçilmesi ise büyük fabrikalar sayesinde olmuştur. Artık üretim sürecinin başından sonuna kadar belirli bir yerde ve belirli bir zamanda gerçekleştirilebilmesi için azımsanmayacak sayıda insan varlığı ve onlar arasındaki işbölümü gerekli hale gelmiştir. Onların bir arada düzenli bir şekilde çalışmalarını sağlayan yeterli enerjiyi ve üretim aracını ise buhar ve çıkrık oluşturmuştur.

Tarihin şimdiye kadar gördüğü bu en devasa üretim sisteminde sermayenin hareketi üç aşamada gerçekleşir. Birinci aşamada kapitalist meta ve emek pazarında alıcı olarak ortaya çıkar, parasını metalara dönüştürür, P-M dolaşımından geçer. İkinci aşamada satın aldığı metaları üretken bir şekilde tüketir ve ondan daha fazlasını elde etmeye çalışır. Üçüncü aşamada ise pazara satıcı olarak geri döner, metaları paraya dönüştürür, M-P dolaşımından geçer (Marx, 2004b: 31-32). Para-sermayenin dolaşım formülü şöyledir: P-M...R (üretken Sermaye)...M'-P'. M' ve P', M ve P'nin, artı-değer ile artmış şeklidir. P', kendisini genişleten sermaye-değerin ifadesi, sermayenin tüm dolaşımının amacı, sonucu ve işlevidir. Bu sonucu, gerçekleşmiş para-sermaye olarak para biçiminde

ifade etmesi olgusu sermayenin para biçimde, *para-sermaye* olmasından değil sermayenin, süreci bu biçim içerisinde, para-biçiminde başlatmasından ileri gelir. Sürecin tekrar para biçime çevrilmesi, para-sermayenin değil meta-sermayenin, M'nin bir işlevidir (Marx, 2004b: 49). İşçi ise kendisinin emek gücünün somutlaştığı, ürettiği M'sini kapitaliste satar ve bunun karşılığında bir gelir elde eder (P). Ancak daha sonra elde ettiği bu parayı, kendisi için lazım olan ihtiyaçlarına harcar (M). İşçi açısından bu dolaşım, M-P-M şeklinde gerçekleşir. Kapitalist ise başlangıçta sahip olduğu sermaye ile işe başlar. Bu sermaye karşılığında çeşitli nesnelere alır. Daha sonra bu aldığı hammaddeleri vb. şeyleri, emek gücü yoluyla işleterek, yatırdığından daha fazla bir emek gücüne sahip olur. Onun yatırdığından daha fazla emek gücüne sahip olmasının nedeni, kendi sabit sermayesini işleyen emek gücünün değerini ödememesidir. Emek gücünün belirli bir kısmına, hiçbir karşılık vermeden sahiplenmesidir.

Kapitalistin sahip olduğu sermaye de üç kısımdan oluşur. Bunlardan ilki, sabit sermayedir. Sabit sermaye (s), üreticim aracından, topraktan vb. şeylerden oluşur ve ürüne zamanla katılır. Kapitalist, sahip olduğu bu sabit sermayenin işlenmesi ve daha verimli, üretken hale gelmesi için emekçi kesimi üretim süreci içerisinde istihdam eder. Onların hem kendi hayatlarını idame ettirebilmeleri hem de nesillerinin devamını sağlayabilmeleri için belirli düzeyde ücret öder. Kapitalistin değişen sermayesini (d) oluşturan bu ücret, işçinin emeğinin tamamını karşılamaz. Bu emeğin bir kısmına sermaye, hiçbir ödeme yapmadan sahip olmuştur (a).

Sabit sermaye (s), değişen sermaye (d) ve artı-değer (a) olmak üzere üç temel bileşeni bulunan genel anlamdaki Sermayede (S'de) kâr oranı = $a / s+d$ 'i ifade ederken, artı-değer oranı = a / d yolu ile bulunur (Marx, 2003: 81; Marx, 2004a: 100). Emek gücünün hiçbir karşılık verilmeden edinildiği bu ikinci orantıda esas olan sabit sermaye değil, değişen sermayedir. Üretim aracı ya da toprak şeklinde karşımıza çıkan sabit sermaye değil, işçiye ödenen ücrettir. Birinci orantıda sabit sermaye belirleyicidir ve üretim aracının alınıp sahiplenilmesinde, onun kullanılışı sırasındaki tasarruflarda (ışık, ısı vb. şeylerde), üretilen malların muhafaza edildiği depolama ücretlerinde, tamamlanmış ürünün daha yüksek bir fiyattan satılmasında önemli kârlar sağlanırken (Marx, 2008: 122); ikincisindeki artı-değerin daha yüksek miktarda üretilmesinde daha düşük ücretlerin ödenmesi, emekçinin daha uzun süre çalıştırılması, zamanın en küçük biriminin daha üretken hale getirilebilmesi için daha gelişkin üretim araçlarının kullanılması (bilimsel gelişmeler bu anlamda önemlidir) belirleyicidir. Kapitalist, kârını, sabit sermayedeki bir tasarrufla arttırabilir. Pazarda, elde ettiği ürünü, daha yüksek bir fiyatla satmakla da elde edebilir. Ancak artı-değerde, ödenmeden elde edilen kazanç, sadece ve sadece emek üzerinden sağlanır.

Az sayıda insanın elinde toplanmış üretim araçlarını onların elinden alacak, onları toplumun malı kılacak proleterya diktatörlüğü de asıl olarak bu artı-değeri kaldıracaktır. Proleterya, kendisinin amacı ile toplumun amacını özdeşleştirir ve üretim araçlarının, toplum için ve toplum adına kullanılabilmesi için gerekli olan devrimi gerçekleştirir (Engels, 1977: 440). Ancak bu çok mümkün değildir. Çünkü dünyadaki nüfusun büyük çoğunluğu, proleterlerden oluşmamaktadır. "...dünya ekonomisinde reel gelirlerinin (ya da tüm biçimlerde, toplam gelirlerinin) yüzde ellisinden fazlasını hane dışında ücretli çalışma yoluyla elde eden kaç hane olduğunu hesaplırsak, yüzdenin düşüklüğü karşısında sanırım çabucak şaşkınlığa düşeriz..." (Wallerstein, 2009: 23). Toplam ömür boyu gelirin yüzde 50'sini ya da daha fazlasını ücretli gelirden elde eden insanlar proleter hane halkını, ücretli gelirin ömür boyu gelirin daha azını karşıladığı insanlar ise "yarı-proleter hane halkı"nı oluştururlar.

Kapitalizm'in Karl Marx'a ve Immanuel Wallerstein'a Göre Kısa Bir Analizi

Ücretli işgücünün hanehalkının gelirinin ciddi bir bölümünü oluşturduğu her durumda, ücretli işte çalışanın ne kadar alması gerektiğine dair asgari bir taban zorunlu olarak vardır. Bu miktarın, en azından hane halkının yeniden-üretim maliyetlerinin orantılı bir kısmını temsil etmesi gerekir. Bu, *mutlak* bir asgari ücret olarak düşünebilir. Eğer ücret alan, yarı-proleter olan bir hanehalkının üyesiye, ücret alana –hanehalkının bekasını tehlikeye atmak zorunda kalmaksızın- mutlak asgari ücretin *altında* bir ücret ödenebilir (Wallerstein, 2011: 70).

Yarı-proleter hane halklarında diğer reel gelir biçimlerini elde edenler -kendi tüketimleri için ya da yerel pazarda satış için, ya da her ikisi için evde üretim yapanlar-, ister hanehalkının (her cinsten ya da yaştan) diğer mensupları, isterse yaşamının diğer zamanlarında ücretli işçinin kendisi söz konusu olsun, kabul edilebilecek en düşük ücret eşiğini düşüren artıklar yaratmışlardır. Böylelikle, ücretli olmayan çalışma bazı üreticiler için, işçiye daha düşük ücretler ödeyerek kendi üretim maliyetlerini düşürme ve kâr marjlarını artırma olanağı sağlamıştır. Bu durumda genel bir kural olarak ücretli işçi çalıştıran her işverenin, kendi işçilerinin proleter hanelerden çok yarı-proleter hanelerden olmalarını istemesi anlamlıdır. Karşı tarafta ise işçiler genellikle hanehalkının üretime yönelik işleri içinde düşük reel gelir getiren kısımların, çeşitli küçük meta üretimi türlerinin yerini ücretli emeğin almasına çalışmışlardır. Bu açıdan, proleterleşmenin arkasında yatan başlıca güçlerden biri dünya işçilerinin kendileri olmuştur. Dünya işçileri, sömürünün nasıl yarı-proleter hanelerde tam proleter hanelere göre çok daha fazla olabildiğini, kendilerini işçilerin sözcüsü ilan etmiş olan aydınlardan daha iyi anlamışlardır (Wallerstein, 2009: 24, 32-33). İşçilerin proleteriyaya yönelmeleri, tamgün istihdam yolunda koşmaları, onların uysallaşmasına neden olmuştur. Bunlar yalnızca, aralarından az sayıdaki bir kesim için gerçekleşme ihtimali olan şeylerdi ama bu az sayıdakilerin kimler oldukları hiçbir zaman kesin olmadığı için, çoğu işçi açısından gerçekleşebilir bir beklenti olarak görülüyordu. Bu çifte “bozgun”, neden şimdiye kadar geleneksel bir 19. yüzyıl işçiler devrimi senaryosunun hiçbir zaman gerçekten meydana gelmediğini de yeterince açıklamaktadır (Wallerstein, 1999: 167-168).

KAPİTALİZM'İN AÇMAZLARI

Proleterya diktatörlüğü vasıtasıyla kapitalist bir toplumdan komünist bir topluma gerçekleşecek bir dönüşümde kontrollü bir geçiş vardır. Ancak Wallerstein, “gerçek anlamda bir sosyalist dünya-sisteminin yaratılması umutları” nın, “... mevcut sistemin kontrollü bir dönüşümünde değil, bu sistemin çöküşünün ivmelenmesinde...” yattığını düşünür (Wallerstein, 1999: 55). Marx, kapitalizmin çelişkilerinin ortadan kalktığı sistem olarak komünizmi gösterir. “...bugünkü duruma son verecek gerçek harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları, şu anda var olan öncüllerden doğarlar” (Marx, 1968: 39). Komünizm, olumluyu, yadsımanın yadsınması olarak koyar, öyleyse o insanın kurtuluş ve kendini onarımının gerçek uğrağı, tarihin gelecekteki gelişmesi için zorunlu uğraktır (Marx, 1969: 105). Wallerstein ise komünizmi bir ütopya olarak görür. Komünizm, tüm dinsel eskatolojilerin –Mesih'in gelişi, İsa'nın dönüşü, Nirvana- başka bir adla sürmesidir. Tarihsel bir perspektif değil, yürürlükteki bir mitolojidir. Sosyalizm ise tersine bir gün dünyada kurulabilecek, gerçekleştirilebilecek bir tarihsel sistemdir. Ütopya'ya geçişin “geçici” bir momenti olma savındaki bir sosyalizmden olumlu bir sonuç çıkmaz. Bir şey beklenebilecek olan yalnız somut bir biçimde tarihsel olan bir sosyalizm, eşitliği ve adaleti en üst düzeyine çıkararak bir tarihsel sistemin asgari tanımlayıcı

özelliklerini taşıyan, insanlığın kendi yaşamı üzerindeki denetimini (demokrasi) artıran ve imgelemi özgürleştiren bir sosyalizmdir (Wallerstein, 2009: 93-94).

Sosyalizmin şartları, Wallerstein'e göre 1945'ten itibaren oluşmaya başlamıştır. Ücretlerin maliyeti, girdilerin tutarı ve vergi oranları sürekli olarak yükselmektedir (Wallerstein, 2011: 146; Wallerstein, 2005: 40). Kapitalistler, birikim için bitmek tükenmek bilmez arayışlarında ürünlerin fiyatlarını arttırmanın ve üretim maliyetlerini düşürmenin yollarını ararlar. Fakat üreticiler satış fiyatlarını keyiflerine göre herhangi bir düzeye yükseltemezler. Göz önünde bulundurulması gereken kendileriyle rekabet halindeki mevcut diğer satıcılar ve efektif talebin (alım gücünün) düzeyi olmak üzere iki etken vardır. (Wallerstein, 2011: 137). Bunlardan özellikle ikincisiyle ilişkili olarak eğer ücret faturası sifıra yakın olsaydı, kâr marjı hızla yükselirdi ama efektif talep üzerinde orta vadeli etkisi yıkıcı olurdu. Efektif talep, üretilen ürünün alınması, tüketilmesi açısından önemlidir. Ancak üretilen ürünün satılabilmesi için efektif talep üzerinde gerçekleştirilen iyileştirme, kapitalistler için başka bir açmaz yaratır. Üretici, kazancını arttırmak için yüksek kârlar elde etmeye uğraşır. Diğer yandan da, yatırdığı sermayenin geri dönmesi için, ürettiği ürünlerin satılabilmesi için işçilerin gelirlerinin meta alabilecek düzeyde olmasına özen gösterir (Wallerstein, 2005: 40).

Ücretlerin artması, üreticilerin karşılaştıkları sorunlardan biridir. İkincisi, girdi maliyetleridir. Girdi maliyetlerine hem makineler hem de üretim malzemeleri dahil edilmelidir. Üretici bunları pazardan satın alır ve ne ödenmesi gerekiyorsa onu öder. Fakat üreticilerin ödemekten kaçındıkları üç gizli maliyet vardır: Bunlar, atıkların (özellikle zehirli maddelerin) tahliye edilmesi, hammaddelerin yenilenmesi ve altyapı maliyetleridir. Bu maliyetlerden kaçınmanın birçok yolu vardır ve bu maliyetleri ödememek, girdilerin maliyetlerini düşük tutmak için başat bir öge olmuştur (Wallerstein, 2011: 143). Atıkların tahliye edilmesinin birincil şekli boşaltmak yani çok az ya da hiç arıtma yapmadan atığı bir kamu alanına bırakmaktır. Bunlar zehirli maddeler olduklarından çevrenin çöplük haline gelmesinin yanı sıra ekosfer için zararlı sonuçlara da neden olurlar. Belli bir noktada çöplüklerin ve zararlı etkilerin sonuçları, bir toplumsal sorun olarak algılanır ve toplum bu sorunu ele almaya zorlanır. Bir üretici her zaman yeni bir alana taşınabilir, böylece "el değmemiş" alanlar tükeninceye kadar sorunu ortadan kaldırabilir. Dünya çapında, kapitalist dünya ekonomisinde de olan biten buydu. Atıkların boşaltıldığı alanları tükenmesi ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında, toplumsal bir sorun olarak belirdi (Wallerstein, 2011: 143). Bu ciddi sorun karşısında birileri ya tam bir temizlik yapmaya ya da ekolojik çevreyi onarmaya girişmek ve olumsuz sonuçların bedelini ödemek zorunda kalır. Bu birileri, geriye kalan herkeştir, genellikle de bu maliyetleri devlet vasıtasıyla ödeyen vergi mükellefleridir (Wallerstein, 2011: 91). Kendilerinin de vergi mükellefi olmaları dolayısıyla bu vergiden kaçma imkânları yoktur. Tek fark, normalde onların büyük oranda ödemeleri gereken bu ek maliyetlerin bütün topluma yayılmış olmasıdır, ki bu da hiçbir şekilde hakkaniyete uygun değildir.

Maliyetleri dışsallaştırmanın ikinci tarzı, malzemelerin tükenmesini görmezden gelmektir. Hammaddeleri satın alanlar, bunların uzun vadede mevcut olup olmayacaklarıyla ilgilenmezler. Satıcılar, uzun vadeli sürdürülebilirliği kısa vadeli kazançlar lehine ikinci plana iter. Bu anlayış, beş yüzyıl boyunca bu kaynakların art arda tükenmesine ve bunları elde etmenin maliyetinin artmasına yol açmıştır. Alternatif kaynaklar yaratmayı sağlayan teknolojik ilerlemeler ise bu eğilime ancak kısmen yanıt olabildi (Wallerstein, 2011: 143-144). Son olarak, nakliye maliyetleri vardır. Nakliye için gerekli altyapıyı oluşturmanın maliyeti yüksektir ve bu maliyet çoğunlukla altyapıdan yararlanan firmalar

Kapitalizm'in Karl Marx'a ve Immanuel Wallerstein'a Göre Kısa Bir Analizi

tarafından değil, yine toplumdaki herkes tarafından ödenir. Bunun ardındaki savunma da şudur: Maliyetler o kadar devasa ve tek tek firmalar için ödülü o kadar küçüktür ki devletten önemli bir mali destek olmadıkça altyapı varlık kazanamaz. Altyapı terimi, üretim biriminin dışında olan, üretim ve dağıtım sürecinin gerekli bir kısmını oluşturan tüm fiziksel kurumlara –yollar, ulaşım hizmetleri, haberleşme şebekeleri, güvenlik sistemleri, su tesisatı vs.- gönderme yapar. Bunların masrafı her ne kadar toplum tarafından karşılanırsa da tekil firmalar için de bir yük anlamına gelir ki, bu da üretim maliyetlerinin artmasına sebep olur (Wallerstein, 2011: 92-93, 144).

Zaman içinde giderek artan üçüncü maliyet türü ise vergilendirme. Vergiler toplumsal örgütlenmede temel öğedir. Her zaman için şu ya da bu çeşit bir vergi olmuştur ve gelecekte de olacaktır. Fakat kimin ödediği ve ne kadar ödediği bitmez tükenmez bir politik mücadelenin konusudur. Modern dünya-sistemde vergilendirme için birçok neden vardır: Devletin güvenlik (ordu ve polis) hizmeti vermesi, altyapıyı inşa etmesi ve kamu hizmetleri sağlamanın yanı sıra vergi de toplayacak bir bürokrasiyi istihdam etmesine ihtiyaç vardır. Bu maliyetlerden kaçınmanın yolu yoktur ama ne kadar paranın harcanacağı ve harcamanın nasıl yapılacağı konusunda büyük görüş farklılıkları vardır (Wallerstein, 2011: 145).

Maliyet tarzlarının üç türü de aslında kapitalizm açısından büyük bir krizin habercileridir. Ancak şu an için bir şekilde bu maliyetleri, ödememeleri gereken geniş halk kesimlerine yüklüyor gibi dursalar da ileride bu durumun aynı şekilde süreceğini hiç kimse söyleyemez. Sürmesini beklemek de adalet duygusu ile uyuşmayacaktır. Yapılması gereken şey, onların dışsallaştırmaya çalıştıkları bu maliyetlerin daha uygun ölçülerle mükelleflere vergi olarak yansıtılmasıdır. Şayet sıradan vatandaşın da ödemesi gerekiyorsa bu durum da gözetilmelidir ancak diğer taraftan asıl ödemesi gerekenler de gözden kaçırılmamalıdır.

SONUÇ

Yeni ticaret yollarının bulunması, ticaretin ve pazarın canlanması, Marx'a göre 15.ve 16. yüzyıllardan itibaren kapitalist bir üretim sisteminin gelişimini hazırlayan koşullar olmuşlardır. Wallerstein da kapitalist üretim sisteminin gelişimini, 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlangıç dönemlerine kadar götürür. Marx, kapitalist üretimin gelişiminin nedenleri içerisinde ticaretin gelişimini, dünya pazarının canlanmasını görürken; Wallerstein, Braudel (2004a: 405)'in görüşlerine de dayanarak pazarın rekabet olduğunu, rekabetin ise sermaye birikimine engel olduğunu ileri sürer. Kapitalizm ise özellikle sermaye birikimine dayanan bir sistemdir. Kapitalistler sürekli olarak kazanmak, biriktirmek isterler. Bunu yapamamaları durumunda piyasa tarafından kapı dışarı edilirler. Bir kapitalist öncelikle işçi sınıfı ile değil, diğer kapitalistlerle çatışma içerisinde. Onlar karşısında sürekli olarak daha çok kazanmak ve ayakta kalmak zorundadır.

Marx tarafından modern toplumdaki temel çatışmanın kapitalistler ile emekçiler arasında olduğu belirtilmişti. Ancak Wallerstein'a göre böyle bir çatışma, kapitalistlerin kendi aralarında da vardır. Daha fazla kâr elde etmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele eden kapitalistler, daha

çok müşteri kitlesini çekmek için, ürünlerini daha ucuza satmak durumunda kalırlar. Böylece, sahip olabilecekleri kârın önemli bir kısmını kaybederler.

Her tarihsel toplum tipi, bir önceki toplum tipine göre daha ileri bir seviyeyi temsil eder. Kapitalizm, her ne kadar, artı-değeri elde etmenin peşinde olsa da; bu durum, onun, feodal dönem ya da ondan daha olumsuz koşullar taşıdığı anlamına gelmemelidir. Bu anlamda Marx ve onun tilmizleri, Aydınlanmanın ilerlemeci tarih anlayışına sadık kalıyorlardı. Ancak Wallerstein, ilerlemeci anlayıştan kuşku duyar. Kuşkusuz kapitalist bir üretim sistemiyle birlikte sermaye ve birikim artmıştır. İnsanların refahı artmıştır. Ancak bu gelişimin toplumun tüm kesimlerine kadar yayıldığı doğru değildir. Geliri artan, zenginleşenler kapitalistler, orta sınıflar ve proleterleşen toplumsal halk kesimleri olmuştur. Ancak tüm bunlar, dünya nüfusunun büyük bir kısmını oluşturmazlar. “Dünya işçilerinin kırsal alanlarda yaşayan ya da kırsal alanlarla kentlerin gecekondu mahalleleri arasında gidip gelen ağırlıklı kısmı, beş yüzyıl önceki atalarından daha kötü durumda. Daha az yiyor ve kesinlikle daha dengesiz besleniyorlar... Daha fazla –günde, yılda ve ömür boyu daha fazla saat- çalıştıkları açıktır. Bu çalışmayı daha az toplam nimet karşılığı yaptıklarına göre, sömürü oranı çok dik bir tırmanış göstermiştir.” (Wallerstein, 2009: 85-86)

Elde edilen birikimin toplumun genel katmanlarından ziyade az sayıda insan grubunun refahına katkı sağladığı bu üretim sisteminin ortadan kalkışı, “çözülme” şeklinde olacaktır. Sistemler, 10’ar, 20’şer, 50’şer gibi zaman aralıklarıyla, çevrimsel dönüşümler geçirirler ve bu değişimlere bağlı olarak zayıflarlar ya da güçlenirler. Zayıflama anları, sistemlerin çatallanma anlarıdır. Sistemin alacağı yeni formun oluşmasında insan iradesi belirleyici konuma yükselir. Kapitalizmden komünizme geçiş Marx’ta ise bir çözülüş sürecine göre değil, bir denetim sürecine göre, proleterya diktatörlüğünün egemenliği ele geçirmesine göre tanımlanmıştır. Diğer yandan Wallerstein, komünizmin bir ütopya olduğunu, inşa edilmesi gereken yaşamsal sistemin demokratik bir sosyalizm olduğunu savunur.

Marx, insanın bir toplumsal varlık olduğunu, onun sadece kendisi için değil toplumdaki diğer insanlar için de ürettiğini kabul eder. Daha iyi ve daha fazla çalışmamızın nedeni, toplumsal bir varlık olmamızdır. Diğer insanların da iyiliğini düşünmemizdir. Wallerstein ise daha iyi ve daha fazla çalışmanın mümkün olması için sadece insan varlığının toplumsal yönü olduğunu ileri sürmez. Çeşitli teşviklerin, ödüllerin ve primlerin insanların çalışma ritmini etkileyeceğini düşünür. İnsanlar nobel ödülü gibi şeyleri maddi açıdan daha fazla getirisi olacağı için, kendilerine daha büyük miktarda artı-değer ya da kâr sağlayacağı için değil başka bir şey açısından, içsel bir tatmin ve başarı açısından elde etmeye çalışırlar. Mevcut durumdan daha üretken bir şekilde çalışmak için daha fazlasının kazanılması gibi motive edici şeylerin yanında onlardan bambaşka, belki onlarla taban tabana zıt teşvik sistemleri de vardır ki bunların da öneminin küçümsenmemesi gerekir. Daha üretken bir şekilde çalışmayı dışlamayan ancak ödüllerden farklı bir şey daha vardır ki o da kâr amaçlı olmayan yatırım sistemleridir. Sermayenin daha fazlasını elde etmek için nüfuz ettiği alanlar her geçen gün artarken, bundan sağlık sisteminin de payını almaması düşünülemez. Ancak tam aksi yönde işleyen, kâr amaçlı olmayan

Kapitalizm'in Karl Marx'a ve Immanuel Wallerstein'a Göre Kısa Bir Analizi

hastane vb. örgütlenmelerin de olduğunu belirten, bu anlamda onların işletim sisteminin örnek alınması gerektiğini belirten Wallerstein'in iddialarına katılmak oldukça zordur.

Alternatif ödül sistemleri ile kâr amaçlı olmayan işletmeler anlayışı, her ne kadar birbirleriyle uyuyor gibi görünseler de aslında hiç de öyle değildir. Alternatif ödül sistemleri çalışanların daha etkili ve verimli çalışabilmeleri için teşviklerin, ödüllerin önemine dikkat çeker. Bu ödüllerin, sadece para ile sınırlandırılmayacağını belirtir. Kâr amaçlı olmayan işletim sistemlerinin kurulması ise tam da çalışana işe motive eden bu unsurların olmayışını ifade eder. Bu güdüleyiciler olmadan da çeşitli şeylerin meydana getirilebileceğini kanıtlamaya çalışır. Ayrıca, gerek alternatif ödül sistemleri gerek kâr amaçlı olmayan işletim sistemleri, Marx açısından olsa olsa burjuva ideolojisinin ürünüdürler. Çünkü bu düşünce yapısı, sömürüye dayalı bu üretim sisteminin kendisini bütünüyle ortadan kaldırmayı amaçlamaz.

KAYNAKÇA

Braudel, Fernand (2004a), *Maddi Uygarlık: Mübadele Oyunları*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, II. Basım, İmge Kitabevi, Ankara.

Braudel, Fernand (2004b), *Maddi Uygarlık: Dünyanın Zamanı*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, II. Basım, İmge Kitabevi, Ankara.

Engels, Friedrich (1977), *Anti-Dühring*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, II. Basım, Ankara.

Ersoy, Melih (1991), "Bağımlılık Okulunun Eleştirisi", Ekin Belleten, Bahar, 23-34.

Foucault, Michel (2013), *Hapishanenin Doğuşu*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, IV. Basım, Ankara.

Marx, Karl (1968), *Alman İdeolojisi*, Çev: Selâhattin Hilâv, Sosyal Yayınları, İstanbul.

Marx, Karl (1969), *1844 El Yazmaları*, Çev: Murat Belge, Payel Yayınları, İstanbul

Marx, Karl (2003), *Kapital I*, Çev: Alaattin Bilgi, Eriş Yayınları, III. Basım, Yer Belirtilmemiş.

Marx, Karl (2004a), *Kapital III*, Çev: Alaattin Bilgi, Eriş Yayınları, II. Basım, Yer Belirtilmemiş.

Marx, Karl (2004b), *Kapital II*, Çev: Alaattin Bilgi, Eriş Yayınları, II. Basım, Yer Belirtilmemiş.

Marx, Karl (2006), *Sosyoloji ve Felsefe*, Der: Thomas Bottomore, Çev: Ardaş Margosyan, Belge Yayınları, İstanbul.

Marx, Karl (2008), *Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, Çev: Mustafa Topal, Ceylan Yayınları, II. Basım, İstanbul.

Marx, Karl, F. Engels (trhsz), *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Çev: Nail Satlıgan-Tektaş Ağaoğlu-Olcay Göçmen-Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul.

Marx, Karl (1996), *Seçme Yazışmalar II*, Çev: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara.

Wallerstein, Immanuel (1999), *Sosyal Bilimleri Düşünmemek Ondokuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*, Çev: Taylan Doğan, Avesta, İstanbul.

Wallerstein, Immanuel (2005), *Ütopistik Ya da 21. Yy'ın Tarihsel Seçimleri*, Çev: Taylan Doğan, II. Basım, İstanbul.

Wallerstein, Immanuel (2009), *Tarihsel Kapitalizm*, Çev: Necmiye Alpay, Metis Yayınları, V. Basım, İstanbul.

Wallerstein, Immanuel (2011), *Dünya-Sistemleri Analizi*, Çev: Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy, Bgst Yayınları, II. Basım, İstanbul.